

Homo Islamicus ve İslâm Ekonomisinde Yansımaları

Araştırma Makalesi/Research Article

Özcan KUZULU*

ÖZET

Ekonomi bilimi değerlerden bağımsız değildir. Antik Yunan felsefesinde ahlâk ilminin üç temel alt başlığı etik, ekonomi ve politikadır. İslâm iktisadını da ahlâk ve din eksenli düşünmek gereklidir. İslâm iktisadı belirli normatif ve felsefi değerler üzerine inşa edilmiştir. Bu değerler, ekonomik bilginin kurgusuna dahil edilen belirli bir dünya görüşünden veya ontolojik perspektiften ileri gelmektedir. Ayrıca farklı dünya görüşleri sadece felsefi farklılıklar yaratmayabilir. Aynı zamanda farklı ekonomik yaklaşımlar; kavramsal, davranışsal ve politika farklılıkları da oluşturabilmiştir. İnsan doğası, onu ortaya koyan bilim adamlarının ahlâki değeri veya inancı ne olursa olsun, aslında değerlerden bağımsız bir kavram değildir. Homo Islamicus'ta İslâm ahlâk ekonomisinin etik kodları üzerine kurulmuş insan tipini temsil eder. Bu çalışmada öncelikle klasik Batı ekonomi literatürünün kavramsallaştırdığı Homo Economicus ile Homo Islamicus karşılaştırılmıştır. Sonrasında Homo Islamicus'un gerçek İslâm iktisadi hayatında ne kadar karşılık bulduğu aktarılmıştır. Son elli yıldır hızlı bir büyüme gösteren İslâmi bankacılık ve finans endüstrisinin İslâm toplumlarının refaha erişmesinde gerçekten başarılı olmadığını sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Homo Islamicus, Homo Economicus, İslâmi Ekonomi, Etik, Ahlâk*

JEL Kodları: P00, D63, G21

Homo Islamicus and Its Reflections in Islamic Economics

ABSTRACT

Economics is not independent of values. The three basic subheadings of ethics in ancient Greek philosophy are ethics, economics and politics. It is necessary to think about Islamic economics in terms of morality and religion. Islamic economics is built on certain normative and philosophical values. These values stem from a certain worldview or ontological perspective included in the construction of economic knowledge. Also, different worldviews may not only create philosophical differences. At the same time, different economic approaches; conceptual, behavioral and policy differences. Human nature is not a value-free concept, regardless of the moral value or belief of the scientists who introduced it. In Homo Islamicus, Islam represents the human type based on the ethical codes of moral economy. In this study, first of all, Homo Economicus and Homo Islamicus conceptualized by the classical Western economic literature are compared. Afterwards, it is stated how much Homo

* Dr., Çanakkale, Türkiye, ozcan@ozcankuzulu.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8557-9354>

Islamicus has received in real Islamic economic life. It is concluded that the Islamic banking and finance industry, which has been growing rapidly for the last fifty years, has not really succeeded in achieving prosperity for Islamic societies.

Keywords: *Homo Islamicus, Homo Economicus, Islamic Economics, Ethics, Morality*

JEL Codes: *P00, D63, G21*

** Bu çalışma Araştırma ve Yayın Etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.*

GİRİŞ

İslâmi ekonomi sektörü son elli yılda büyük bir hızla gelişim göstermiştir. Bu büyüme, bu ekonomi doktrini üzerine yayınlanmış literatürde de kendini göstermektedir (Güçlü ve Kılıç, 2020; Kârasu, 2016; Tekbaş, 2013; Walkshäusl ve Lobe, 2012). Bu yeni ortaya çıkan disiplindeki tartışmanın genişliği ve derinliği, Choudhury (2012) ‘nin İslâmi sosyo-bilimsel aklın metodolojik dünya görüşü olarak Tevhidi metodolojisini tam olarak benimsemedeki başarısızlığına ilişkin eleştirisine rağmen, bu entelektüel alandaki ilerleme övgüye değerlidir. Bu aynı zamanda 1970'lerin başında kıvılcımlanan bilginin İslâmleştirilmesi olarak adlandırılan entelektüel devrimin etkisinin göstergesidir (Barom vd, 2013). Bilginin İslâmleştirilmesinin kırk yıllık ömrü boyunca, İslâmi sosyo-ekonomik düzen önermesinin çok sayıda savunucusu ve muhalifi, karşılaştırmalı ekonomik söylemleri zenginleştirmişlerdir.

İslâm ekonomisi veya İslâmî ekonomi sistemi, İslâm dininin öğretileri ile uyumlu bir ekonomik düzeni teşvik etmeyi amaçlamaktadır. İslâm ekonomisi, insanın ekonomik faaliyetlerini sadece maddi çıkarlarına yönlendiren bir sistem değildir. Aksine, bu sistemin temel amacı, adalet, sosyal denge, dayanışma ve insanların Allah'ın emirlerine uygun bir şekilde yaşamalarını sağlamaktır. İslâm ekonomisinin ana prensiplerinden bazıları ise şunlardır:

Bireysel teşebbüs; İslâm ekonomisinde her birey mülk edinmede, işletme kurmakta, istediği alanda ticari faaliyette bulunmakta özgürdür.

Faizsiz finans; İslâm ekonomisinde faiz yasaktır. Faiz, insanlar arasındaki ekonomik eşitsizlikleri artırabileceği ve yoksullara zarar verebileceği düşünülen haksız bir kazanç biçimi olarak görülmektedir. Bu nedenle, İslâm ekonomisinde faizsiz finans kurumları ve ürünleri, örneğin katılım bankaları ve İslâmi finans araçları önemli bir rol oynamaktadır.

Adil dağılım; İslâm ekonomisi, gelirin adil ve dengeli bir şekilde dağıtılmasını teşvik etmektedir. Zenginlerin, fakirlere yardım etmeleri ve toplumun dezavantajlı kesimlerine destek sağlamaları önemsenmektedir.

Haram ve helal kavramları; İslâm ekonomisi, haram (yasak) ve helal (yasak olmayan) kavramlarını dikkate almaktadır. Helal olan faaliyetler ve ticaretler teşvik edilirken, haram olan, yani İslâm ahlâkına veya hukukuna aykırı olan faaliyetlerden kaçınılmalıdır.

Risk paylaşımı; İslâm ekonomisi, riskin adil bir şekilde paylaşılmasını teşvik etmektedir. Kâr paylaşımı ve kâr zarar ortaklığı gibi yöntemler, iş birliğini teşvik etmekte ve riskin tek bir tarafta birikmesini önlemektedir.

Sosyal adalet; İslâm ekonomisi, yoksul ve dezavantajlı kesimleri korumaya ve desteklemeye odaklanmaktadır. Zekât ve sadaka gibi sosyal yardım mekanizmaları, toplumda sosyal adaletin sağlanmasına yardımcı olmaktadır (Küçük, 2017).

İslâm ekonomisi, insanın her alanda olduğu gibi ekonomik faaliyetlerinde de Allah'ın koyduğu sınırlara uymak zorunda olduğunu öğretmektedir. İnsanlar, ekonomik faaliyetlerini İslâm ahlâkı ve hukukuna uygun bir şekilde yürütmelidirler. Bu, insanların hem dünya hem de ahiret hayatında refah ve huzur bulmalarına katkı sağlayacak bir ekonomik düzenin oluşturulmasına yardımcı olmaktadır.

İslâm ekonomisi sisteminin yapısal sağlamlığına rağmen, gerçek zorluğun, kabul edilen değerler, normlar ve güdülerin sistematize ettiği hem resmî hem de gayri resmî kurumları ve çalışma kurallarını detaylandırmak olduğu inkâr edilemez. En önemlisi, Homo Islamicus davranışına ilişkin varsayımların geçerliliği, İslâmî ekonomi sistemini diğer ekonomi sistemlerden farklı kılan tüketim, üretim ve dağıtım mekanizmalarındaki kalıplara ilişkin varsayımlara güvenilirlik kazandırmaktadır (Omar Farooq, 2011).

İslâm iktisadı ve finansı, ekonomik ve manevi yönden müreffehliği hedefler ve sermayenin emeğe üstün olmamasını, riskin paylaşılmasını, kaynakların etkin tahsisini ve sosyal ve ekonomik kalkınmayı amaçlar. İslâmî finans aynı zamanda insani finans demektir (Korkut, 2020).

Literatür incelendiğinde gerek klasik gerekse neoklasik ekonominin en temel ögesi olan Homo Economicus, iktisadi yaşamda rasyonel davranan varlık olarak görülse de (Akyıldız, 2008; Omar Farooq, 2011; Ryan, 2003) insan her zaman rasyonel bir varlık değildir. İşte bu nokta da İslâm iktisatçıları ve araştırmacıları Homo Islamicus'u ileri sürerler ve insan olmanın kendinden menkul özellikleriyle iktisadi hayattaki davranış kalıplarını ve olması gereken özelliklerini ve farklılıklarını ortaya koyarlar (Dilek, Küçük ve Özdirek, 2017; Fauzi, Mursal, Arzam ve Zufriani, 2022; Hosseini, 1992; Yenice, 2020). Bu çalışmada, Müslüman toplumlarda Homo Islamicus'un varlığı, İslâm'a uygun insan profilinin iktisadi hayatta yansımaları ve İslâm ekonomilerinde Homo Islamicus'un ne kadar diğerkam (diğerkâmlık veya altruizm (özgecilik), bireyin herhangi bir çıkar gözetmeden, dışarıdan ödül beklemeden, hatta bazen de bir bedel ödeyerek diğer bireylerin veya toplumun iyiliği uğruna

fedakârlıkta bulunmasını prensip edinen bir tutumdur. Ayrıca “başkalarının yararını da kendi yararı kadar gözetme”, “maddi veya manevi kişisel çıkar gözetmeksizin diğer insanlara yararlı olmaya çalışma” ve “bencillik karşıtı hareketlerde bulunma” olarak da tanımlanır (Doğan, 2016)), risk paylaşımında ne kadar istekli ve tevhide anlayışı ne kadar önemseydiği ve kurumsallaştırdığı ortaya konarak literatüre katkı sunulması amaçlanmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde literatür incelenmiş, daha sonra ana akım iki kavram üzerinde durulmuş ve sonrasında Homo Islamicus’un İslâm ekonomilerinde yansımaları anlatılmaya çalışılmıştır.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Yapılan çalışmalar incelendiğinde Homo Islamicus kavramının daha çok felsefi ve ahlâki boyutları ile ele alındığı görülmektedir. Bu yaklaşım, İslâm ekonomisinin ahlâki değerler temelli bir doktrin olmasından kaynaklanmaktadır. Literatürde, Homo Islamicus’un kapitalist anlayıştaki karşılığı olan Homo Economicus ile karşılaştırıldığı çalışmalara oldukça sık rastlanılmaktadır. Bu çalışmalarda her iki insan tipinin özellikleri ve olması gerekenleri felsefi ve ahlâki boyutta karşılaştırılmıştır. Bunların yanında Homo Islamicus’un İslâm ekonomilerinde ne kadar yer tuttuğuna dair çalışmalar da bulunmaktadır.

Tablo 1. İslâm Ekonomisi ve Homo Islamicus Üzerine Yapılan Çalışmalar

SIRA	YAZAR	ÇALIŞMA KONUSU
1	Ryan, 2003	Bu makaleye göre; filozoflar ve sosyal bilimciler, insanın sadece bir açgözlü yaratık, duyular ve sempatiler yumağı, göreve bağlı pratik akıl yürütücüsü, iradenin aracısı veya fayda hesaplayıcısı olarak basit bir şekilde tanımlanamayacağını fark etmişlerdir. Bu, yirminci yüzyılda duygusallık, kuralcılık ve betimleme sınırlamalarını aşmaya çalışmak anlamına gelmektedir. Homo Economicus'un basitliği ve tercihleriyle ilgili endişeler, neoklasik ekonomiye bağlı kalanlar tarafından bile kabul edilir hale gelmiştir. İnsan doğasının kârmaşıklığının ve çeşitliliğinin, neoklasik ekonominin Homo Economicus modeli tarafından tam olarak kapsamamayacağına dair geniş bir farkındalık oluşmuştur. Bu nedenle, ekonomi ve sosyal bilimlerde daha kapsamlı ve gerçekçi bir insan modeli arayışı, farklı akılcılık ve davranış teorilerinin geliştirilmesine yol açmıştır.
2	Shams, 2004	Çalışmada, İslâmi iktisat kavramının eleştirel bir değerlendirmesi sunulmaktadır. İslâm ekonomisinin faizsiz bir sistem olarak işleyişi ve ekonomideki ahlâki değerlerin geçerliliğinin incelenmesi olarak iki farklı yorumu

		tartışılmaktadır. Bu yorumların hiçbirinin İslâm ekonomisi için kabul edilebilir bir temel oluşturmaya yardımcı olamayacağı gösterilmeye çalışılmıştır.
3	Choudhury ve Hussain, 2005	Bu makale, Tanrı'nın birliği (Tevhid) teolojik paradigması çerçevesinde para, finans ve reel ekonomi bağlantıları bağlamında bir temel oluşturmayı amaçlamıştır. Makale, konusunu argüman ve analizle birleştirmektedir. İslâmi finansman yöntemleriyle finansal kaynakları reel ekonomiye doğrudan seferber etme, kârlılık ve istikrar konusunda İslâmi bankaların işleyişlerinin tartışılması gerektiği belirtilmektedir.
4	Asutay, 2007	Bu makalede, İslâm ekonomisinin, 1970'lerde mevcut kapitalist üretim biçimlerine alternatif bir sistem olarak ortaya çıktığı ifade edilmekte ve gelişmekte olan ülkelerde ekonomik kalkınma ve çevre sorunlarının başarısızlığından kapitalist ekonomik düzenin sorumlu olduğu savunulmaktadır. İslâm ekonomisi, İslâmi öğretilerden türetilen etik normlara ve ilkelere dayanan alternatif bir ekonomik sistemdir. Makale, İslâm ekonomisinin sistemik doğasını ve alternatif sistem söylemini tartışmaktadır. İslâmi finansa görüldüğü gibi sağlam bir finansal sistem kurmak için gerekli kabul edilen İslâm ekonomisinin temel normlarını ve etik sistemini incelemekte, İslâm ekonomisinin sistemik ve alternatif sistem söyleminin ardındaki hikmet ve öngörülerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.
5	Akyıldız, 2008	"Homo Economicus" tanımı, insan davranışını tam olarak açıklamaz ve bu nedenle, "sınırlı rasyonel davranış" modelleri oluşturulmaya çalışılır. White, Dewey ve Kant'ın ahlâk felsefelerini kullanarak "Homo Economicus" kavramına yeni bir yorum getirmeye çalışır. Hayek ise, insanı irrasyonel olarak görür ve rasyonaliteyi rekabet sürecine bağlar. Bu yaklaşımlar hem "Homo Economicus"ın hem de alternatif rasyonel davranış modellerinin yetersiz olduğunu göstermektedir.
6	Omar Farooq, 2011	Bu makale, Homo Islamicus'un Homo Economicus'tan önemli ölçüde farklı olup olmadığını incelemektedir. Hem Homo Economicus hem de Homo Islamicus bağlamında kişisel çıkar ilişkisine odaklanmaktadır.
7	Rudnycky, 2011	Bu çalışmada, İslâmi kapitalizmin özellikleri incelenmektedir. Geleneksel finans ve neoliberalizmin ekonomik rasyonalitesi ile İslâmi finans arasındaki sınırlar araştırılmaktadır. İslâmi finansla ilgili farklı yaklaşımlar dikkate alınarak,

		konvansiyonel ekonomik rasyonalitenin İslâmi finansla nasıl genişletilebileceği sorgulanmaktadır. İki farklı insan tasarımı olan Homo Economicus ve Homo Islamicus arasındaki karşıtlığın yararlı olacağı savunulmaktadır.
8	Shinsuke, 2012	Bu makale, teori ve pratik arasındaki ikilemin, İslâm ekonomisi idealini hedefleyen ve erken aşamada elde edilen mudârabâ konsensüsüne bağlı olan istek odaklı ekol ile gerçeklik odaklı İslâmi finansın ekonomik fizibilitesine önem veren ve mevcut ticari İslâmi finans uygulamasını kabul eden ekol olarak ikiye bölünmenin olduğunu ve her iki grubun ribânın tanımına ilişkin argümanlarında ortak bir zemini paylaştığını göstermektedir. İslâm iktisadının temel çerçevesi sağlam olmasına rağmen bu çerçevenin dışına taşma girişimleri bulunduğu ifade edilmektedir.
9	Asutay, 2015	Bu çalışmanın amacı, İslâmi bankalar ve finansal kurumların sosyal başarısızlıklarını incelemek ve bu başarısızlığın nedenlerini belirlemektir. İslâmi bankaların ve finansal kurumların sosyal başarısızlıklarını azaltmak için İslâmi sosyal bankacılık, İslâmi mikro-finans, vakıflar sistemi, İslâmi rehin sandığı ve zekât fonu gibi bankacılık dışı finansal kurumları önermektedir.
10	Mohd Mahyudi, 2015	Bu makale, artarak ilgi gören ahlâki ekonomi gündemine katkıda bulunmak amacıyla İslâmi ekonomik sistem söylemini canlandırmayı hedeflemektedir. İslâm ekonomisinin savunucuları, İslâmi sistemin sosyo-ekonomik düzenin ideal bir biçimini sunduğunu ileri sürmektedirler. Ancak, eleştirilenler tarafından dile getirilen gerçek faaliyetlerle teorik yapı arasındaki büyük boşluk, İslâm ekonomisi fikrinin uygulanabilirliğini sorgulamaya yönelik ütöpik bir devlet iddiasını desteklemektedir. Makalede, İslâm ekonomisinin temel dayanağı olarak kabul edilen Homo Islamicus'a Homo Economicus'un hala baskın olduğu ifade edilmektedir. Yani, mevcut ekonomik düzenin daha bireyci ve faydacı bir yapıya sahip olduğu belirtilmektedir. Şeriata dayalı değer aşılama politikası (Value Inculcation Policy- VIP) önerilmektedir. Makale, İslâm ekonomisinin önemini vurgulayarak, toplumda ahlâki değerleri güçlendiren ve Homo Islamicus'un daha baskın hale gelmesini teşvik eden politikaların geliştirilmesini savunmaktadır. Bu tür bir yaklaşımın sosyal uyum ve refahın gelişimine katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

11	Cantekin, 2015	Bu çalışma, neoliberal toplum anlayışının dayandığı eğitim anlayışını eleştirel bir biçimde ele almakta ve küreselleşme sürecinde Türkiye'deki etkilerini değerlendirmektedir. Çalışma, "Homo Economicus"un varsayımlarını ve özelliklerini Türk-İslâm ve Batı medeniyeti farkları açısından inceleyerek, bu modelin Türk Eğitim Sistemi için uyumsuz olduğunu savunmaktadır.
12	Bilgin, 2017	Makalede, Homo Economicus'un tüketim odaklı bir anlayışı olduğu ve bu anlayışın insanı ahlâktan yoksun bir duruma getirdiği belirtilmektedir. İslâm ise, kural ve değerlere bağlı kalarak bu durumun değişebileceği ölçüler koymakta ve bireylerin ve devletlerin kalkınması için uymaları gereken kuralları sunmaktadır.
13	Küçük, 2017	Bu çalışmanın amacı, bazı iktisat kavramlarını İslâmi pencereden incelemek ve İslâm iktisadı ilkelerine göre bazı sorunlara çözüm önerilerini paylaşmaktır. Bu amaçla çalışmada, temel iktisat kavramları ve konuları İslâmi bakış açısıyla ele alınmaktadır. Böylece Batı İktisadı gibi kavramların tanımlarında ekonomi, ürün ve faktör eksiklikleri İslâm'ın kapsayıcılığıyla yeniden değerlendirilmiştir. Bununla İslâm İktisadının temel ilkeleri paylaşılmış ve öneriler sunulmuştur.
14	Dilek vd., 2017	Bu çalışmada, iktisat bilimi tarafından kullanılan "Homo Economicus" modeli İslâm toplumlarındaki insanların davranışlarına uymadığı ve İslâm toplumlarında bireyin toplum çıkarını kendi çıkarının üstünde gözetmesi gerektiği belirtilmiştir. İslâm toplumlarındaki insan anlayışı olan "Homo Islamicus" ve İslâm toplumları için kurulacak İslâmi iktisat teorisinde kullanılması gereken İslâmi insan özellikleri incelenmiştir.
15	Efe, 2017	Bu çalışmada, İslâm ekonomisinin büyüme, üretim ve sosyal refah fonksiyonlarına İslâmi bakış açısıyla odaklanılmaktadır. Çalışmanın iddiası, modern iktisat öğretileri çerçevesinde de İslâm ekonomisinin büyüme, üretim ve sosyal refah fonksiyonlarının analiz edilebileceğidir. Bu bağlamda, İslâm ekonomisi ve İslâm dini arasındaki farklılıklar, çağdaş ve orijinal bir yaklaşımla kapitalist sistemden ayrılarak Kuran düzeninin ekonomik hükümlerinin ortaya konulması amacıyla incelenir.
16	Cengiz, 2019	Bu çalışmada, Jeremy Bentham'ın fayda, zevk ve acı kavramlarının anlaşılması, fayda ilkesine nasıl ulaşıldığı,

		mutluluk terazisinin nasıl kullanılacağı ve onun ahlâk temelli bilimsel bir çalışma girişiminin mümkün olup olmadığı sorgulanmaktadır. Faydacı Homo Economicus'un özelliklerinin ortaya konması amaçlanmaktadır.
17	Orhan, 2019	Makalede, İslâmi toplumlar için alternatif bir insan modeli olarak sunulan "Homo Islamicus" kavramının bütüncül ve bilişsel yaklaşımla ele alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu model, insanı, insana özgü unsurları, düşünsel analiz yapabilme yeteneği gibi bilişsel süreçleri içeren bir varlık haline getirir ve iktisat bilimi bilişsel bir bilim dalı olarak kabul edildiğinde bu modelin iktisadi davranışların özü haline geleceği belirtilmektedir. Bu çalışmada, "Homo Islamicus" kavramı, "Homo Economicus" kavramının ahlâki eksikliklerini ve bilişsel yetersizliklerini ortadan kaldırmak amacıyla ele alınmıştır.
18	Yenice, 2020	Bu çalışma, modern İslâm iktisadi düşüncülerinin insan odaklı yaklaşımını, bilgi, rasyonalite, objektivite ve fayda/kâr gibi dört kavram üzerinden değerlendirmektedir. Ana amaç, İslâm iktisadındaki insan tasarımları arasındaki farklılıkları göstermektir. İnsana yönelik düşünceler sunulmakta ve kavramlar çerçevesinde karşılaştırmalı bir değerlendirme yapılmaktadır.
19	Korkut, 2020	İslâm iktisadi ve kapitalizm arasındaki farklar ve İslâm iktisadının kapitalist sistemin yol açtığı sorunlara verdiği çözümler karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır.
20	Fauzi vd., 2022	Bu çalışma, Homo Islamicus fikrinin varsayımlarını, Homo Economicus'un yeterince tanımlayamadığı birçok tercih değişikliğine uğrayan, ahlâk anlayışını önemsemeyen ve kişisel çıkarı amaç edinen modern toplum davranışı bağlamında analiz etmeyi amaçlamaktadır. Araştırma, veri analiz aracı olarak İçerik Analizini kullanan bir literatür çalışması kullanmıştır.

2. HOMO ECONOMICUS VE HOMO ISLAMICUS

İslâm ekonomisi ahlâki değerlere dayanır ve toplum çıkarının Müslüman birey tercihlerinden daha önemli olduğu düşüncesi ile şekillenir. Bu yüzden, İslâm'ın toplumsal ve dini normları Müslüman bireyin iktisadi davranışlarını belirler. Homo Islamicus, bencil olmayan ve değerlerine öncelik veren bir bireydir, Homo Economicus ise sadece kendi çıkarlarına odaklanmaktadır (Cünedioğlu, 2010).

Homo Islamicus, İslâm ekonomisinin etik ve sosyal boyutunu vurgulayan bir insan modelidir. Bu modelde, ekonomik faaliyetler sadece maddi kazanca yönelik değil, aynı zamanda insanların Allah'a ve topluma karşı sorumluluklarını uygun bir şekilde gerçekleştirmesi önemlidir. Tüketim, üretim ve rasyonellik gibi temel ekonomik faaliyetler, İslâm değerleri ve öğretileriyle uyumlu bir şekilde şekillenir ve İslâm ekonomisinin sosyal adalet, sürdürülebilirlik ve toplumsal refah amacına hizmet eder. Homo Islamicus, tüketimde materyal ve manevi dengenin önemini vurgulamaktadır. İslâm ekonomisinin temel prensiplerinden biri olan israfın önlenmesi ve ihtiyaçlara yönelik tasarruflu tüketim teşvik edilmektedir. Ayrıca, adil tüketim ve gelir dağılımı, toplumda sosyal adaletin sağlanmasına yardımcı olmaktadır. Homo Islamicus, üretimde de sosyal adaleti ve çevreyi gözetten bir yaklaşım benimsemektedir. Üretimde helal (İslâm'a uygun) ve sağlıklı ürünlerin üretilmesi teşvik edilirken, haram (yasak) olan faaliyetlerden kaçınılmaktadır. İslâm ekonomisi, insanların yeteneklerini ve kaynakları verimli ve adil bir şekilde kullanmalarını teşvik etmektedir. Homo Islamicus, rasyonellik kavramına da farklı bir bakış açısı getirir. İslâm ekonomisinde, rasyonellik sadece maddi çıkarlara dayalı bir hesaplama değil, aynı zamanda Allah'ın rızasına uygun kararlar almayı da içermektedir. İslâm ekonomisinin temel değerlerine uygun hareket etmek, Homo Islamicus'un rasyonel davranışının merkezinde yer almaktadır. İslâm ekonomisi ve klasik ekonomi arasındaki başlıca farklılık, bencillik, ihtiyaçların karşılanması ve helal-haram ayrımında yatmaktadır (Dilek vd., 2017).

Homo Economicus kavramı, felsefî bir boyuta sahip olduğu için uzun tartışmaların konusudur. Bu kavram, çoğu iktisatçının kabul ettiği bireysel fayda fonksiyonu ile yakından ilişkilidir. Fayda fonksiyonu ve faydacılık kavramları iktisat biliminde oldukça önemli ve temel konseptlerdir. İnsanların tercihlerini ve davranışlarını anlamak için fayda teorileri iktisadın ana dayanaklarındanır. Fayda fonksiyonu, bireylerin tercihlerini temsil eden matematiksel bir ifadedir. Bu fonksiyon, tüketicilerin farklı mal ve hizmetlerden elde ettikleri faydaları nicel olarak ifade etmektedir. Fayda fonksiyonu, tüketici davranışlarının anlaşılması ve açıklanmasında temel bir araçtır. Fayda fonksiyonları genellikle mal ve hizmetlerin miktarlarını içeren değişkenlere dayalı olarak ifade edilmektedir. Tüketici, farklı mal ve hizmet kombinasyonlarının kendisi için sağladığı faydaları karşılaştırarak, tercih ettiği kombinasyonu seçmektedir. Bu seçim, tüketici için en yüksek faydayı sağlayacak şekilde gerçekleşmektedir. Faydacılık (Utilitarizm) ise fayda teorilerinin temel bir yaklaşımıdır ve faydanın toplumsal refahın temel ölçüsü olduğunu savunur. Faydacılık, bireyin doyumunu en üst düzeye çıkarma eğilimi ile açıklanabilmektedir. Jeremy Bentham ve John Stuart Mill gibi filozoflar tarafından geliştirilmiştir. Toplumun genel mutluluğunu artırmak için faydayı maksimize etmeyi hedeflemektedir. Bu yaklaşımda, bir eylemin etik değeri, toplumun genel faydasını artırıp artırmadığına bağlıdır. Bir eylemin doğruluğu ve yanlışlığı, eylemin sonucunda elde edilen

faydaya dayanır. Eđer bir eylem, toplumun genel faydasını artırıyorsa, o eylem ahlâki olarak doğru kabul edilir. Tüketiciler, farklı mal ve hizmet kombinasyonları arasında tercih yaparken, kendi fayda ve mutluluklarını maksimize etmeye çalışırlar.

Homo Economicus'un bireysel tercihleri mantıksal ve rasyonel özellikler göstermektedir. Buradaki sorunsal, maddî nesnelere faydayı nasıl ortaya koyabileceği veya bu eğilimin, psikolojik bakış açısı ve içerdiği zihinsel yönler ile bireysel özelliklerde tezahür edip etmediğidir (Davis, 2012). Jeremy Bentham, hukuk ve ahlâki bilimsel bir temel üzerinde inşa etmeye çalışırken faydayı bireye en çok mutluluk veren veya çok sayıda insana çok mutluluk veren şey olarak tasvir etmiştir (Cengiz, 2019). Bentham'a göre hazzın varlığı ve acının yokluğu mutlulukta esas iki koşuldur. Fayda gerçekleştiğinde birey bundan zevk alacak, gerçekleşmediğinde ise elem ve acı duyacaktır. Faydacılıkta, doğru davranış, doğru karakter ve doğru kanunun amacı faydayı azami seviyeye çıkarmaktır. Tek ve öncü ilkesi en büyük mutluluk ilkesidir. Bentham, haz ve acıyı maddî şeyler olarak ele almış ve bunlara ölçülebilirlik atfetmiştir. Homo Economicus profili de Bentham'ın fayda görüşlerinden esinlenmektedir. Faydacılıkta yer alan ahlâk anlayışında, erdem, yarar sağlayan hareketlere bağlanmakta ve bireylerin mutluluğunu temel almaktadır. Sürekli mutluluk dürtüsüyle hareket eden birey, duygulardan arınmış fayda-maliyet analiziyle kararlar alır. Bu birey faydasını en çoklamaya çalışan, kararlarında rasyonel olan ve bencil davranan bireydir. Hedonist Homo Economicus, İslâm ekonomisinde yerini "altruist" veya "diğerkam" homo-Islamicus kavramına bırakmaktadır. İslâm'daki insan modeli diğerkamlığı (alturizm) içermektedir. İslâm iyiyi emredip kötüyü yasaklamakta ve bu ana düşünceden hareketle birey hem kendisi hem de içinde yer aldığı toplumun faydasını gözetmekte ve bunun hazzını manevî olarak duymayı içselleştirmektedir (Kârtal, 2016).

Homo Economicus, bu dünyada başarılı olan ölüm sonrası hayatta da başarılı olur fikri ile hareket eden bir insan tipidir. Tam rekabetçi bir toplum yapısını önceleyen kapitalist görüş günümüzdeki finansal sistemin de temelini oluşturur. Mevcut finansal sistemin dayanmış olduğu iktisat altyapısı modern kapitalizmin bir uzantısıdır. Tabakoğlu (2012) 'na göre kapitalizm, Protestanlık ile dini bir nitelik kazanmış olup bir bilim değil ideolojiler yumağıdır. Kapitalist sistem, insanları sadece kendi çıkarlarını maksimize etmek için her türlü değerden yoksun bir varlık olarak tanımlar. Kapitalist yaşam tarzı ise maddî kazançlara çok fazla değer verir ve bu, doğal kaynaklar, ormanların yok olması, çevre kirliliği ve ekolojik dengesizliklere yol açabilir. Kapitalist düşünce, iktisadi olayları birey davranışından hareketle genelleme yaparak toplumsal davranışa ulaşır. Bu düşünce, teknolojik, toplumsal ve kültürel değişimlerin yaşandığı zamanlarda, gerçek insan davranışının pek akılcı olmayacağını ve bir insan varsayımı kullanarak iktisadi meseleleri daha iyi açıklayabileceğini savunur. Aynı zamanda, gözlemlere dayanarak, karar alma süreçlerinin de akılcılık ilkesine uymadığını

savunur. İnsan, kendine özgü kişilik ve hayat tarzları ile tek tip davranış kalıbına sokulamamaktadır (Akyıldız, 2008) İslâm ekonomisi anlayışında insan, ekonomik bir varlık olarak değil, toplumsal-manevi bir varlık olarak görülmekte ve adaletli davranmayı, israf, savurganlık ve gösterişten kaçınmayı önemsemektedir (Kârtal, 2016).

İslâmi anlayışta insanın maddi zenginliğe değil, kurtuluşa ermeyi amaçladığını ve bu kavramın ruhsal, kültürel, siyasal, sosyal ve ekonomik boyutları içerdiği kabul edilir. İslâmi anlayışta birey, kazanç sağlamada özgür ama aynı zamanda sosyal ve kültürel ilerleme için ekonomik bağımsızlık ve özgürlükle sağlanan bir çevre koşullarında bir bireydir. Toplumlar da sadece ekonomik tabanlı değil, kültürel ve sosyal ilerlemeye dayalı olarak da tanımlanır. İslâmi anlayışta insan sadece bir Homo Economicus olamaz ve toplum olaylarının altyapısı sadece ekonomik değildir.

Homo Economicus'un bireysel tercihlerinde insanı etkileyen, tarihi, kültürel, dini ve toplumsal olguların hiç dikkate alınmadığı görülür (Demiröz, 2017). İslâmi anlayışta, insan ve toplumun nihai amacı maddi zenginliğe erişmek değil kurtuluşa ermektir. Dünyada esenlik, ahirette Allah'ın rızasını kazanma olarak ifade edilebilen bu kavram ruhani, kültürel, siyasal, sosyal ve ekonomik bir kapsamı ifade eder. Burada birey, kazanç sağlamak amacıyla isteklerinde özgür, politik ve sosyal yaşamda katılımcı, kültürel ve ruhsal gelişim fırsatına sahip bir bireydir. Toplumsal düzeyde ise kültürel ve sosyal ilerleme için ekonomik bağımsızlık ve özgürlükle sağlıklı bir çevre koşullarında bir toplumu kasteder. Toplum olaylarının altyapısını ekonomi teşkil etmez ve insan da sadece bir Homo Economicus olamaz.

İslâm ekonomisinde, insan servet edinmekte serbesttir ancak bu hakkını İslâm'ın belirlediği ahlâki ilkelere uygun kullanması gerekir. İslâm ekonomisi rekabeti değil, kaynakların düzenli kullanımını ve insan ihtiyaçlarının yeterli karşılanmasını esas alır (Cünedioğlu, 2010). İslâm, doğal kaynakların korunmasını öncelikli kılar ve insanların kaynakları ahlâki olarak kullanmasına özen gösterir. İslâm ekonomisinde inançlı insanlar, tasarruf yaparken, para kazanırken ve diğer iktisadi kararları verirken helal yolları tercih etmeli ve haram yollardan uzak durmalıdır (Dilek vd., 2017). İslâmi birey, tüketiminde de helal-haram ayrımı yapar. Homo Islamicus birey, İslâmi finans alanında tercih yaparken Homo Economicus birey gibi değil, ahlâki ilkelere göre davranır.

3. İSLÂM EKONOMİSİNDE PARADOKSLAR

Homo Economicus ne kadar kapitalist ekonomik düzenin dayanak noktası olarak resmileştiriliyorsa, Homo Islamicus da İslâmi ekonomik sistemin dayanak noktasıdır (Hosseini, 1992). İslâm iktisatçıları Homo Economicus yerine Homo Islamicus'u koyarak müreffeh İslâm toplumunun gerçekleşmesi için lazım gelen insan profilini çizmişlerdir. Burada akla şöyle bir soru gelmektedir: Müslüman toplumlar

Homo Islamicus ile kurgulanan insan profiline uygun bir görüntü çizebiliyorlar mı? Başka bir deyişle, gerçekte işleyen İslâm ekonomileri ne kadar diğerkam, risk paylaşımında ne kadar istekli, tevhibi anlayışı ne kadar önemsiyor ve kurumsallaştırıyor? Bu bölümde bu sorulara cevap bulmaya çalışılacaktır.

İslâm ekonomisi, İslâm'ın ortaya çıktığı 7. yüzyılda başlamış olan ve İslâmi ilkelere dayalı ekonomik düzeni ifade etmektedir. İslâm ekonomisi, İslâm dininin temel öğretileri ve Kur'an'ın ekonomiyle ilgili hükümlerine dayanmaktadır. İslâm ekonomisi, tarih boyunca farklı Müslüman devletler ve toplumlar tarafından çeşitli şekillerde uygulanmıştır. Abbasi, Selçuklu, Osmanlı ve diğer İslâmi medeniyetlerde İslâm ekonomisinin izleri görülmektedir. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyal adalet ve eşitliğin ön planda tutulduğu bir ekonomik sistem uygulanmıştır. Günümüzde de İslâm ekonomisi, bazı Müslüman ülkelerde uygulanmakta ve faizsiz finans sistemleriyle öne çıkmaktadır. İslâmi finans kurumları, İslâm ekonomisinin temel prensiplerini yansıtan finansal ürünler sunmaktadır. Ancak, İslâm ekonomisinin tam anlamıyla tek bir standart modeli yoktur ve uygulamalarda farklılıklar görülmektedir. Tarihsel süreç içerisinde, İslâm ekonomisinin gelişimi ve uygulanması, dönemsel koşullar, kültürel etkiler ve siyasi durumlar gibi faktörlerden etkilenmiştir. Bu nedenle, İslâm ekonomisi genel bir çerçeve içerirse de uygulamalarda çeşitlilik gösterebilmektedir.

İslâm ekonomisi, gelişmekte olan ülkelerdeki ekonomik ve sosyal sorunlara çözüm olarak sunulan bir alternatif seçenek ve bir ekonomik sistem olarak ortaya çıkmış ve İslâmi finans da bu sistem içinde önemli bir rol oynamıştır. İslâmi ekonomi, kapitalist ekonomik düzenin getirdiği sorunlara çözüm olarak sunulan ve toplumsal adaleti, eşitliği ve çevre korumayı ön planda tutan bir yaklaşıma sahip olmuştur. Bu nedenle, İslâmi finansın İslâm ekonomisinin temel değerlerine uygunluğunun değerlendirilmesi, alternatif bir ekonomik düzen arayışında önemli bir adımdır. İslâm ekonomisinin hedefinin, kapitalist ekonomik kalkınma stratejisinin başarısızlığına karşı insanı ve ahlâki değerleri önemseyen bir yaklaşım ile ekonomik bir sistem kurmak olmuştur (Asutay, 2007).

Fakat ortaya çıkışının hemen akabinde İslâmi finansın, İslâmi ekonomik değer sisteminden 'kapitalist' bir yönde uzaklaştığı görülmektedir. Bu nedenle, İslâmi finansın yalnızca alternatif bir kapitalist üretim tarzı mı yoksa “ahlâki bir ekonomi” olmayı amaçlayan benzersiz ve eşitlikçi bir alternatif ekonomik düzen mi olduğunu değerlendirmek için İslâmi bir ekonomik sistemin özümsemesi gereklidir.

İslâmi bankacılık ve finans endüstrisi 1975 yılından sonra sadece Ortadoğu'da değil, Londra, New York, Paris, Roma ve Lüksemburg gibi finans merkezlerinde varlıklarını çok hızlı bir şekilde artırmıştır. Yaşanan global krizlerde konvansiyonel finans sistemine nazaran daha iyi bir performans

sergilemişlerdir (Ho, Abd Rahman vd., 2014; Jawadi vd., 2014; Seçme vd., 2016). Bu başarı birçok araştırmanın, makalenin ve konferansın konusu olmuştur. Bu büyüme zemininde yer alan esneklik, sistemin bir kusuru olarak tartışılmış ve tartışılmaya devam edilmektedir (Asutay, 2015). İslâm ahlâk ekonomisi normları, toplumun iktisadi kalkınmasında gerekli fon ve finansmanın ahlâk ve değerler çerçevesinde oluşturulup ticarete kanalize edilmesini öngörmektedir.

Batı ekonomi dünyasının en önemli sorunlarından bir olan finansallaşma, bir ülkenin finans sektörünün genel ekonomisine göre büyüklüğü ve öneminin artmasıdır. Kısa vadeli kârlara odaklanan finans sektörü, Amerika Birleşik Devletleri'nde reel sektörün gerilemesinde önemli bir rol oynamıştır. Bununla birlikte, menkul kıymetleştirme ile satılan finansal araçların tutarında ve çeşitliliğinde büyük bir artışa neden olmuştur. Finansallaşma, Bretton Woods sisteminin çöküşü ve neoliberalizmin yükselişiyle başlamıştır. İslâmi bankacılık ve finans endüstrisinin bu rüzgâra kapıldığını söylemek yadsınamaz bir gerçekliktir. Özellikle petrol zengini İslâm ülkelerinde finansallaşma önemli boyutlara ulaşmıştır. İslâm ekonomisinde sermaye terakümünün ticaret üzerinden yapılması esastır. Ahlâkîlik sadece faizin yasaklanması değildir. Dolayısıyla İslâm ahlâk iktisadi, İslâm bankacılığı ve finansını sadece kurullarla (fıkıh) değil, özünü oluşturan İslâm'ın ahlâki değerleriyle şekillenmiş bir finans ekosistemi oluşturmalıdır.

İslâm ekonomisi ve finansı, risk paylaşımına, emek-sermaye ortaklığına ve kâr-zarar ortaklığı kontratlarına özel önem vermektedir. Kalkınma hedeflerine odaklanmış olduğundan pazarın değil toplumun gelişimi ve kalkınması için finansman araçlarının kullanımı amaçlanır. Oysa bütün dünyada kullandırılan İslâmi fonların ağırlığını murâbaha (aktif finansmanı) yöntemli plase edilen fonlar olduğu görülmektedir. Mudâraba, muşâraka gibi iş ortaklığı temelli (ortaklık finansmanı) finansman düzeyi oldukça cılızdır (Vural ve Kuzulu, 2019). Bunun en temel nedeni sermayedarın en kısa ve en garanti yoldan kâr elde etme isteğidir. Ne yazık ki gerçekçilik, İslâmi olsun ya da olmasın herhangi bir ekonomik düzen için kilit başarı faktörüdür.

İslâm ekonomisi ekosisteminde faaliyet gösteren en büyük kurumsallaşmış yapılar İslâmi bankalardır. Dolayısıyla İslâm ahlâk iktisadi içinde yapılan en büyük eleştirilerin hedefinde bankalar bulunmaktadır. Homo Economicus kâr maksimizasyonunu, Homo Islamicus ise makul kârı önemsemektedir. Shams (2004), birçok İslâm ülkesinin tarihsel gelişim çizgisi boyunca, özellikle sömürgecilik döneminin başlangıcından bu yana, Batılı yaşam kalıplarını, sınırsız istekleri tatmin eden ve kârı maksimize eden insan tipini kabul ettiklerini, bu nedenle, halihazırda var olan İslâm ülkelerine atıfta bulunarak bir İslâm ekonomisinin ampirik geçerliliğini incelemenin kolay olmadığını ifade etmektedir.

İslâmi bankaların kâr paylaşımı prensiplerine dayanması gerekmektedir. Bu, bankaların geleneksel faizli sistemlerdeki gibi yüksek gelir elde edememelerine neden olabilmektedir. Bu durum kendi içinde

bir paradoks yaratarak İslâmi banka sermayedarlarının kâr zarar ortaklığı kredi sistemleri yerine fon kullandırım işlemlerinde daha çok kârlı ve daha az riskli murâbaha yöntemlerini tercih ettiği bilinmektedir. Bunun yanında türev piyasalarının İslâmi finasta yer almaması ve buna bağlı olarak riskten korunamama algısı, İslâm alimlerinin İslâmi bankacılık prensiplerine yönelik yorum farklılıkları, bazı konularda anlaşmazlıklar ve uygulama tutarsızlıkları Homo Islamicus anlayışının hilafında Homo Economicus temayüllü bir durum ortaya çıkarmaktadır. Bankaların sadece finansal istikrarı ve ekonomik gelişmeyi değil, aynı zamanda toplumda daha fazla adaleti sağlayacak yolları da gözetmeleri gerekmektedir. Adaletin sağlanması, banka kaynaklarının daha adil ve eşitlikçi bir şekilde dağıtılması ve toplumsal farklılıkları azaltacak şekilde kullanılması anlamına gelmektedir. Bankalar, finansal kararlarında sosyal sorumluluk ve toplumsal etkiyi de göz önünde bulundurarak, daha kapsayıcı ve toplumsal fayda sağlayacak projeleri desteklemeyi amaçlamalıdır (Chapra, 2018). Kaynaklar, istihdam ve iş kurma imkânlarını genişletmek, ihtiyaç duyulan mal ve hizmet arzını artırmak gibi genel refah düzeyini artıran ekonomik gelişmeyi sağlamak suretiyle daha çok insanın menfaatine hizmet edecek etkin biçimde kullanılmalıdır.

Çoğunlukla risk paylaşım yöntemlerini kullanmak yerine aktif finansmanına (murâbaha) yönelik krediler kanalize eden İslâmi finans piyasası 2022'de 3,6 trilyon dolar varlık büyüklüğü ile konvansiyonel sistemin sadece yaklaşık yüzde 1'i büyüklüğündedir. Aşağıdaki grafikte, Türkiye'de risk ve sermaye paylaşımına yönelik ortaklık finansmanı kredilerinin toplam krediler içindeki payı görülmektedir. Genel toplam içindeki payı oldukça düşük olan bu finansmanın yeterince önemsenmediği görülmektedir.

Tablo 1. Türk Katılım Bankalarının Kâr/Zarar Ortaklığı (Mudâraba) Finansman Tutarları (Milyon TL)

Yıllar	Kâr-Zarar Ortaklığı (Mudâraba) Yatırımı Toplam	Krediler- Toplam	Mudâraba / Toplam Kredi
2005	94,94	5.714,45	1,66%
2006	59,36	8.365,23	0,71%
2007	44,45	13.454,50	0,33%
2008	45,26	16.880,80	0,27%
2009	30	21.352,09	0,14%
2010	88,55	26.968,10	0,33%
2011	118,51	35.679,77	0,33%
2012	106,32	45.271,92	0,23%
2013	109,18	58.834,38	0,19%
2014	164,82	61.830,17	0,27%
2015	234,83	69.610,40	0,34%
2016	219,17	72.940,06	0,30%
2017	558,28	88.201,22	0,63%

2018	1.892,17	123.051,35	1,54%
2019	2.225,81	124.519,50	1,79%
2020	2.771,55	217.331,91	1,28%
2021	2.953,27	247.585,81	1,19%
2022/08	3.889,20	500.768,30	0,78%

Kaynak: Atar, 2023

İslâm bankacılığı ve finansı değer, ahlâk ve normları temel almasından dolayı prensip temellidir. Etik yatırıma yakındır ve fon sağlama ve yatırımda ahlâkîlik faiz yasağının ötesinde önem arz etmektedir. Bu bağlamda, Müslüman toplumların kalkınmasına yönelik ihtiyaçlarının giderilmesi amacıyla İslâmi sosyal bankacılık, İslâmi mikro-finans, vakıflar sistemi, İslâmi rehin sandığı ve zekât fonu örneklerinde olduğu gibi bankacılık dışı finansal kurumlar şeklinde üçüncü bir kurumsal gelişim yeterince geliştirilememiştir. İslâm bankacılığı ve finansının sosyal başarısızlığını ikna edici bir şekilde ortaya koyan Asutay, risk transferi veya borca dayalı enstrümanların tercih edilmesinin, İslâm bankacılığı ve finansının kurucularının çizdiği ve önemli bir sosyal etkiye yol açtığını düşündüğü yanlış bir uygulama olduğunu öne sürmektedir (Asutay, 2015). Burada anlatılmak istenen, İslâmi bankacıların ve şeriat danışma kurulu üyelerinin, ilgili finans kuruluşlarının hissedarlarına daha kısa bir süre içinde daha yüksek temettüleri sunmak için daha pragmatik bir yaklaşıma bel bağlamalarıdır. Ne yazık ki, bu kısa yol uygulaması, özellikle önemli olan tarım ve imalat gibi reel ekonomik sektörlerde uzun vadeli finansman ve kalkınma finansmanı yerine yapılmaktadır. Paydaşların sosyal refahı ile İslâmi bankaların finansal verimliliği arasındaki mevcut tamamlayıcı ilişkiler çerçevesi, Tevhidi paradigmasına dayalı bir ekonominin gerçekleştirilmesinde bir başka engel olarak işlev görmektedir (Choudhury ve Hussain, 2005).

Özellikle, 1970'lerde İslâmi finansın ticari uygulamasının ortaya çıkışı, İslâm ekonomisi hakkındaki argümanlara güç vermiş ve disiplinin istek odaklı okul ve gerçeklik odaklı okul olarak iki gruba bölünmesine neden olmuştur (Shinsuke, 2012). İslâm ekonomisini ilgilendiren tüm meseleler bu temel çerçeve kullanılarak tartışılmıştır. Teori ve pratik arasındaki gerilim, İslâm ekonomisi idealini hedefleyen ve erken aşamada elde edilen mudâra konsensüsüne bağlı olan istek odaklı ekol ile gerçeklik odaklı İslâmi finansın ekonomik fizibilitesine önem veren ve mevcut ticari İslâmi finans uygulamasını kabul eden ekol arasında süregelmiştir. İslâm ekonomisi, İslâmi finans teori ve pratiğinde arzu ve gerçeklikle ilgili olarak her iki ekol arasındaki tartışmalarla geliştirilmiştir.

Omar Farooq, (2011), Homo Islamicus'un İslâm bankacılığı ve finansı ekosisteminde yer almadığına dair görüş belirtmektedir. Bu görüşünü desteklemek için iki argüman ileri sürmektedir. Birincisi, paranın zaman değeri kavramının İslâmi bankacılık ürünlerinde yaygın olarak uygulandığını; oysa bazı İslâm iktisatçıları Homo Islamicus'un bu kavramı tanımadığını öne sürmektedir. İkincisi, İslâmi finans

kurumlarının, risk transferi yerine risk paylaşımına yönelik tercihlerini ifade etmekte yetersiz kaldıklarını ileri sürmektedir. Homo Islamicus'un risk transferinde güvenli bir yöntem olarak murâbaha takıntısından etkilendiğini belirtmektedir. Ona göre bu, İslâm ahlâkının gerçek modern iş ortamına yansımadığının zımni bir itirafı, dolayısıyla söylem ile gerçeklik arasında önemli bir uçurumdur.

Choudhury ve Hussain (2005), kâr, emek ve sermaye paylaşımı modellerinin kaynakların toplam tahsisinde minimum düzeyde kaldığını belirtmekte sosyal krediler için de aynı şeyin söz konusu olduğunu ifade etmektedirler. Kâr-zı Hasen (hayırsever kredi) boyutunun ihmal edilebilir düzeyde olduğu bildirilmektedir. Bu durum, İslâmi bankaların sosyal adalet, dengeli ekonomik kalkınma ve adil bir gelir ve zenginlik dağılımı gibi temel amaçlarına yönelik bariz ilgisizliği yansıtmaktadır.

İslâm dünyası, İslâmi finans uygulamalarını, ürünlerini, faize dayalı finans sistemine uyarlamaya çalışarak zaman ve enerji kaybı yaşamakta, en önemlisi de etik finansmanla sağlanacak manevi değerleri ve manevi tatmini de içine alan kalkınmayı sağlayamamaktadır. İslâmi iktisadın çözümlenmeye çalıştığı temel konulardan biri dağıtıcı adaleti tesis etmektir. Ekonominin dengesizliğe (zulüm) dayanan her durumu, dengenin (adalet ve ihsan) gerekliliklerini sağlayan durumlar ile değiştirilmelidir. İslâmi bir ekonomi bireysel fayda maksimizasyonunu değil toplumsal fayda maksimizasyonu hedef alan, sosyal adalet dinamiğini sağlayan, insanı temel alan ve parasal olmayan menfaatlere öncelikli önemi veren ve bu bağlamda bireysel fayda maksimizasyonu açısından irrasyonel görünen bir eylemin rasyonelliğini ortaya çıkaran ve bu eylemin uygulanmasını motive eden bir ortam yaratmalıdır. Diğer bir deyişle İslâmi bir ekonomi gelirin yeniden dağılımını ve mülkiyet haklarının başlangıçtaki yapısının yeniden tasarlanmasını önererek sadece marjinal refahı değil toplam refahı maksimize etmeye çalışır (Syed Nawab Haider Naqvi ve Kutluer, 1985).

İslâm ekonomisinin en büyük piyasası olan bankacılık sisteminden sonra diğer büyük ve önemli finans piyasası sermaye piyasalarıdır. 1970'lerde bankacılık alanında hayata geçen İslâmi finans uygulamalarından sonra 1990'lı yıllarda İslâmi sermaye piyasalarına olan ihtiyaç ortaya çıkmıştır. Nitekim bazı İslâm devletlerinin ve belli derecede olgunluğa erişen İslâmi Finans Kuruluşlarının teşvikleriyle çeşitli araştırma merkezleri ve başlıca uluslararası kurumların çalışmaları sonucunda konvansiyonel sermaye piyasalarında İslâmi ilkelere göre yatırım yapılabilecek bir çerçeve oluşturulmuştur (Camgöz, 2019). Dolayısıyla bu çerçeveye dahil edilecek İslâmi hisse senetleri, İslâmi prensipler çerçevesinde faaliyet gösteren firmaların ortaklık belgeleridir. Yani, şer'i ilkelere uygun olan alanlarda faaliyet gösteren ve İslâmi hisseleri izleme olarak bilinen bir süreç vasıtasıyla şer'i âlimler tarafından onaylanmış ve periyodik olarak gözden geçirilen şirketlerin hisseleridir (Çürük, 2018). İslâmi hisse senedi endekslerine dahil edilecek Şer'i ilkelere uygun olan alanlarda faaliyet

gösteren işletmeler nitel taramadan ve yasak olan gelir ve faaliyetlere (özellikle faiz) bulaşma düzeylerini ölçen nicel taramadan geçmek durumundadırlar. Bu tarama ve filtreleme metodolojileri, endeks sağlayıcıları, ülkeler ve hatta bölgeler arasında farklılık göstermektedir. Örneğin, Malezya’da toplam aktiflerin %80’i kadar faizli aktifler bulunması makul görülürken Dow Jones İslâmi endekslerinde bu oran %33’tür. Malezya, Endonezya gibi Müslümanların yoğun yaşadığı ülkelerde bu metodolojilerde daha ılımlı yaklaşımlar görülmekte iken Ortadoğu ve Körfez ülkelerinde biraz daha katı uygulamalar gözlenmektedir. Fakat bu esnemeler İslâmi sermaye piyasalarının gelişiminin önünü açmış görünmemektedir. Daha çok işletmeyi endekse dahil etme çabası olarak nitelenen bu tavizler tevhidî paradigmadan sapma olarak eleştiri konusu olabilmektedir.

İslâmi hisse senedi izleme kriterlerinin belirlenmesi konusunda İslâmi kurullar ve İslâm alimleri arasında görüş birliği bulunmamakta ve bu kriterlerin belirlenmesinde çoğunlukla İslâmi finans sektörüne sermaye çekmek amacıyla yumuşatıcı çabalar etkili olmaktadır. Ayrıca, Türkiye gibi bazı ülkelerin hem Ortadoğu hem de Malezya ekollerini kendi sistemlerine adapte ederek tek bir ekolü takip etmediği görülmektedir. Bu durumda, İslâmi hisse senedi izleme metodolojilerinin tutarlılığı sorgulanabilmektedir. İslâmi finans sektöründe kullanılan hisse senedi izleme kriterleri, şirketlerin İslâmi prensiplere uygunluğunu değerlendirmek için kullanılmaktadır. Bir diğer sorun, uluslararası geçerliliği olan bir kurum veya kurulun bu izleme kriterlerini denetleyip onaylamamaktadır. Bu durumda, farklı endeks sağlayıcıları ve İslâmi finans kurumlarının kendi içlerinde farklı kriterler kullanmaktadırlar. Ancak bu kriterlerin belirlenmesi ve uygulanması konusunda farklı yaklaşımlar ve farklı fetvalar ortaya çıkmaktadır. İslâmi hisse senedi izleme kriterlerinin belirlenmesi ve uygulanması sürecinde farklı yaklaşımlar ve İslâmi finans sektöründeki çeşitli etkenler nedeniyle tutarlılık sorunları, İslâmi finansın gelişim sürecinde göz önünde bulundurulması gereken önemli bir husustur.

Omar Farooq, (2015), İslâm ekonomisinin, kapitalizmin güçlü yönlerini sosyalizmin güçlü yönleri ile birleştirerek zayıflıklarının üstesinden gelme olarak tasvir edilen eklektik bir görevin sonucu haline getirmeye yönelik tüm meşru girişimleri geçersiz kılacak kadar güçlü olmadığını düşünmektedir. İslâmi ekonomik sistem fikrini reddetmek yerine, bu asil hareketin ilerlemesindeki ana engelin tespit edilmesiyle fikrin desteklenmesini önermektedir. Homo Economicus’tan kopyalanan bu istenmeyen durum toplum refahını artırmakta zorlanan İslâm ekonomilerinin temelinde yatan unsur olarak ifade edilmektedir. Müslüman toplumların ihtiyacı olan temelinde Tevhid’in olduğu Homo Islamicus profilidir. Dolayısıyla, Homo Islamicus’un Homo Economicus’u alt etmesiyle sonuçlanabilecek etkili bir yol mümkün olduğunda, İslâmi ekonomik düzenin paha biçilmez ahlâki unsurları nedeniyle bu olasılık daha fazla önemli hale gelmektedir. İslâmi ekonomik sistemin teorik yapısı ile Müslüman toplumlardaki gerçek faaliyetler arasında betimlenen büyük uçurum göz önüne alındığında, Homo

Islamicus'un Müslüman ekonomilerde kaynakların tahsis edilme şeklini dikte ettiğini söylemek zordur. İslâm ekonomisinin bu ikilemlili doğasının Homo Islamicus'un yokluğundan kaynaklandığı açıktır. İslâm ekonomisi, dünya çapındaki Müslüman toplumların ekonomik yönüyle ilgili gerçek dengesizlikler, adaletsizlikler veya eşitsizliklerden çok kimlik politikaları nedeniyle ekonomik düşüncede yer almaktadır.

Bireyin fiili davranışı, İslâmi değerlerin teşvik edilmesiyle şekillenecek ve iyi işleyen bir İslâmi ekonomi ancak ekonomik-ahlâki bağlantı yerinde olduğunda elde edilecektir. İslâm ahlâk ekonomisinde bu ekonomik-etik bağı kuracağı varsayılan Homo Islamicus'un varlığının kritik önemi büyüktür. İslâm ekonomik sisteminin belirli konularının daha ayrıntılı olarak ele alınmasıyla, karşılaştırmalı ekonomik sistemlerin yanı sıra genel ekonomideki birçok önemli sorun çözülebilecektir. Geçmiş yüzyıllarda olduğu gibi, İslâm'ın Batı'ya sunacağı çok şey bulunmaktadır.

SONUÇ

İslâm ekonomisinde Homo Islamicus, mutluluk veya refah amacını gerçekleştirmek için toplum çıkarını önceleyen ve ahlâkın içselleştirilmesini öngören temel teori ve kavramları içerir. Homo Islamicus, ahlâkın rehberliğinde rasyonel seçimler yapan, karar vermek için aldığı temel aksiyomları Tevhîd, denge, özgür irade, sorumluluk ve adalet ilkelerini gözeterek uygulayan ahlâki bir tutumu yansıtır.

İslâm iktisadı çalışmalarını yapan ilim adamları, kapitalist sistem tarafından üretilen iktisadi insanı kabul etmezler ve iktisadı, sosyal hayatı ve dini hayatı ayırım yapmaksızın bir bütün olarak ele alırlar. İktisadi davranışların uhrevi bir karşılığı olduğu ve Müslümanların bu düşünce doğrultusunda hareket etmeleri gerektiği vurgulanır. Bu anlayışa göre, İslâm iktisadındaki insan tasavvuru, insanın tüm hal ve davranışlarını kapsar.

İslâmi bankacılık ve finans endüstrisi plan ve programlarını sosyo-ekonomik kalkınma olgusunu faaliyetlerine ilave ederek genel bir finans sistemi görünümüne göre düzenlemelidirler. Verimlilik, büyüme ve sosyal adalet hedeflerini birbiriyle tamamlayıcı ilişkiler içinde birleştirmelidirler. Böyle bir sosyo-ekonomik kalkınma modeli, içinde bulunduğumuz kapitalist küreselleşme çağında karşı karşıya olduğumuz finansal, ekonomik ve sosyal modellerden çok farklıdır. İslâmi bankacılık ve finans endüstrisi birbirini tamamlayan hedeflere ulaşmak ve böylece herkesin refahını gerçekleştirmek için şeriat ilkelerine uygun olarak kalkınma için finansmana odaklanmalıdır. Ekonomik/finansal verimlilik ve sosyal perspektifler arasındaki tamamlayıcı ilişkiler, finansal istikrar üzerindeki eşzamanlı iyi performans, Tevhîdî paradigmaya göre sistemdeki bilgi birliğinin en güçlü sonucudur. Bunlar,

İslâm'dan kaynaklanan normatif etik ilkelerin ve değerlerin para, finans, hesap verebilirlik ve reel ekonomi konularına dahil edilmesi için zengin bir temel sunmaktadır.

Çalışmada, Homo Islamicus'un gerçek dünyadaki yansımaları ortaya konmaya çalışılmış olup, İslâmi finansın en belirgin finans yöntemlerinden ortaklık temelli finansman modellerinin İslâm ülkelerindeki niceliksel durum hakkında metodolojik olarak nicel gözlemler sunulması ve bu ülkelerdeki refah düzeyi ile ilişkilendirilip araştırılmasının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Homo Islamus and Its Reflections in Islamic Economics

EXTENDED SUMMARY

The Islamic economy and finance sector has developed rapidly in the last fifty years. This growth also manifests itself in the literature published on this economics doctrine. The breadth and depth of debate in this emerging discipline is commendable, despite Choudhury's (2012) critique of his failure to fully embrace the Tawhidi methodology as the methodological worldview of Islamic socio-scientific reason. This is also indicative of the impact of the intellectual revolution sparked in the early 1970s called the Islamization of knowledge. During the forty-year life of the Islamization of knowledge, numerous proponents and opponents of the Islamic socio-economic order proposition have enriched comparative economic discourses.

Literature Review

When the studies are examined, it is seen that the concept of Homo Islamicus is mostly handled with its philosophical and moral dimensions. This approach stems from the fact that Islamic economics is a moral values-based doctrine. In the literature, it is quite common to find studies comparing Homo Islamicus with Homo Economicus, which is its counterpart in capitalist understanding. In these studies, the characteristics and needs of both types of people were compared in philosophical and moral dimensions. In addition to these, there are also studies on how much space homo Islamus has in Islamic Economies. Our study was created within this framework, and the situation in the real world was tried to be analyzed.

Homo Islamicus

Islamic economics is a moral value-based discipline. Community interest is more important than the preferences of the Muslim individual. Therefore, the collective social and religious norms of Islam guide the economic behavior of the Muslim individual. When homo-Islamicus is compared with homo-economicus, we come across as an exemplary individual who cares about values. The theory and concept of Homo Economicus is the subject of long discussions as it has a philosophical dimension. Just as Homo Economicus is formalized as the fulcrum of the capitalist economic order, Homo Islamicus is the fulcrum of the Islamic economic system. Here, a question comes to mind: Can Muslim societies draw an image suitable for the human profile constructed with Homo Islamicus? In other words, how altruistic, how willing are the Islamic economies, how much they care about and institutionalize the understanding of tawhid? This section will try to answer these questions.

Islâmic Economie and Homo Islamicus

Islamic Finance places special emphasis on risk sharing, labor-capital partnership and profit-loss sharing contracts. Since it is focused on development goals, it is aimed to provide financing tools for the development and development of the society, not the market. However, it is seen that the weight of the Islamic funds used all over the world are the funds placed using the murâbaha method. The level of partnership-based financing, such as mudaraba and musharaka, is rather weak. The main reason for this is that the capitalist wants to make a profit in the shortest and most guaranteed way. Unfortunately, realism is the key success factor for any economic order, Islamic or not.

Islamic banking and finance is principle-based as it is based on values, morals and norms. Ethics is close to investing, and morality in funding and investing is important beyond the prohibition of interest. In this context, a third institutional development in the form of non-banking financial institutions such as Islamic social banking, Islamic micro-finance, waqf system, Islamic pledge fund and zakat fund has not been sufficiently developed in order to meet the development needs of Muslim societies. Convincingly demonstrating the social failure of IBF, Asutay argues that the choice of risk transfer or debt-based instruments is a misconception outlined by the founders of Islamic banking and finance, which he thinks has a significant social impact.

The individual's actual behavior will be shaped by the promotion of Islamic values, and a well-functioning Islamic economy will only be achieved when the economic-moral link is in place. The existence of Homo Islamicus, which is supposed to establish this economic-ethical link in Islamic moral economy, is of critical importance. Many important problems in the general economy as well as in comparative economic systems can be resolved by addressing specific issues of the Islamic economic system in more detail. As in past centuries, Islam has much to offer the West.

Conclusion

The Islamic banking and finance industry has to organize their plans and programs according to a general financial system view by adding the phenomenon of socio-economic development to their activities. They should combine productivity (growth) and social justice goals in complementary relationships. Such a socio-economic development model is very different from the financial, economic and social models we face in the era of capitalist globalization. The Islamic banking and finance industry should focus on financing for development in accordance with the principles of Sharia in order to achieve complementary goals and thus achieve the well-being of all. Complementary relationships between economic/financial efficiency and social perspectives, simultaneous good performance on financial stability is the strongest result of knowledge unity in the system according

to the Tawhidi paradigm. They provide a rich basis for incorporating normative ethical principles and values stemming from Islam into matters of money, finance, accountability and the real economy.

KAYNAKÇA

- Akyıldız, H. (2008). Tartışılan Boyutlarıyla “Homo Economicus”. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13(2), 29–40.
- Asutay, M. (2007). A Political Economy Approach to Islamic Economics: Systemic Understanding for an Alternative Economic System. Kyoto Bulletin of Islamic Area Studies, 1(2), 3–18.
- Asutay, M. (2015). İslâmi Finansın Sosyal Başarısızlığının Belirlenmesi ve Kavramsallaştırılması: İslâm Ahlâk İktisadının İdeallerine Karşı İslâmi Finansın Gerçekleri. Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 3(1), 125–144.
- Atar, A. (2023). Katılım Esaslı Yatırım Bankacılığı: Türk Bankacılık Sisteminde Yeni Bir Aktör. JOURNAL OF EMERGING ECONOMIES AND POLICY, 8(1), 285–296.
- Barom, M. N., Yusop, M. M. M., Haneef, M. A. ve Mohammed, M. O. (2013). Islamic economics education in Southeast Asian universities. Kuala Lumpur, Centre for Islamic Economics, IIUM and International Institute of Islamic Thought. Kuala Lumpur: Centre for Islamic Economics.
- Bilgin, A. (2017). Kanaatin Veren Eli ile Kapitalin Homo Economicus’un Arasında Yaşanan Duygusal Salınımlar. Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 517–517. doi:10.18506/anemon.296672
- Camgöz, M. (2019). Sermaye Piyasasında İslâmi İlkeler: Seçilmiş Finansal Varlıklar ve Operasyonel İşlemler Üzerine Bir İnceleme. Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2(2), 1–11.
- Cantekin, Ö. F. (2015). Küreselleşme ve Eğitim: “Homo Economicus” Eğitim Anlayışının Dönüşümü. Akademik Hassasiyetler.
- Cengiz, E. (2019). Haz ve Acının Matematiği: J. Bentham’ın Faydacı Ahlâkının İmkânı. Dört Öge Dergisi, 8(15), 141–153.
- Chapra, M. U. (2018). İslâm İktisadında Ahlâk ve Adalet. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İslâm İktisadi ve Finansı Uygulama Ve Araştırma Merkezi.
- Choudhury, M. A. (2012). The “impossibility theorems” of Islamic economics. International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management, 5(3), 179–202.
- Choudhury, M. A. ve Hussain, M. M. (2005). A paradigm of Islamic money and banking. International Journal of Social Economics, 32(3), 203–217. doi:10.1108/03068290510580760
- Cünedioğlu, E. (2010). Bir İktisadi Sistem Olarak İslâm. İktisadi Hayat. 9 Kasım 2020 tarihinde <http://www.iktisadiyat.com/2010/09/12/bir-iktisadi-sistem-olarak-İslâm/> adresinden erişildi.

- Çürük, S. A. (2018). Sermaye Piyasalarında İslâmi Endekslerin Kullanımı; Borsa İstanbul Örneği. *Turkish Studies Economics, Finance and Politics*, 13(22). doi:10.7827/TurkishStudies.13769
- Davis, J. B. (2012). The Homo Economicus Conception of the Individual. *Philosophy of Economics içinde* (Elsevier., C. 13, ss. 459–482). Elsevier. doi:10.1016/B978-0-444-51676-3.50016-6
- Demiröz, M. (2017). Davranışsal İktisat, Homo Economicus ve Richard Thaler. 19 Aralık 2020 tarihinde <https://www.gazetebirlik.com/yazarlar/davranissal-iktisat-homo-economicus-ve-richard-thaler/> adresinden erişildi.
- Dilek, S., Küçük, O. ve Özdirek, R. (2017). Homo Economicus Mu? İslâmi İnsan mı? Homo Economicus or Homo Islamicus. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(4), 635–641. www.ekonomikarastirmalar.org adresinden erişildi.
- Doğan, T. (2016). Bir Psikolojik İyi Oluş Kaynağı Olarak Özgeçilik. *Pozitif Psikoloji*. 21 Temmuz 2023 tarihinde <https://www.tayfundogan.net/2016/10/05/bir-psikolojik-iyi-olus-kaynagi-olarak-ozgecilik/> adresinden erişildi.
- Efe, A. (2017). İslâm Ekonomisi Perspektifiyle Bir Büyüme Modeli Çerçevesinde Üretim ve Sosyal Refah Fonksiyonu. *Istanbul Journal of Economics / İstanbul İktisat Dergisi*, 67(2), 31–58. doi:10.26650/istjecon372362
- Fauzi, M., Mursal, Arzam ve Zufriani. (2022). Moral Homo Islamicus (Islamic Man) Dalam Konteks Ekonomi Islam Modern. *Jurnal Ilmiah Ekonomi Islam*, 8(02), 1436–1441. doi:10.29040/jiei.v8i2.4849
- Güçlü, F. ve Kılıç, M. (2020). İslâmi finansın dünya’daki gelişimi ve İslâmi finansa yön veren uluslararası kuruluşlar üzerine bir inceleme. *International Journal of Management Economics and Business*, 16(1), 75–91. doi:10.17130/ijmeb.700891
- Ho, C. S. F., Abd Rahman, N. A., Yusuf, N. H. M. ve Zamzamin, Z. (2014). Performance of global Islamic versus conventional share indices: International evidence. *Pacific Basin Finance Journal*, 28(June), 110–121. doi:10.1016/j.pacfin.2013.09.002
- Hosseini, H. (1992). *From Homo Economicus to Homo Islamicus: The Universality of Economic Science Reconsidered*. New York: St. Martin’s Press.
- Jawadi, F., Jawadi, N. ve Louhichi, W. (2014). Conventional and Islamic stock price performance: An empirical investigation. *International Economics*, 137, 73–87. doi:10.1016/j.inteco.2013.11.002
- Kârasu, O. (2016). 2008 Küresel Finans Krizi Sonrasında İslâmi Finans Araçlarının Analizi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi*.
- Kârtal, G. (2016). Homo-Economicus’a Karşı Homo-Islamicus. I. *International Social Sciences and Muslims Congress / Issmc-2016*, 295–310.

- Korkut, C. (2020). Kapitalist İktisat Sisteminin Dönüşümünün Şafağında İslâm İktisadı. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 16(50), 212–243. <https://orcid.org/0000-0002-1104-5330> adresinden erişildi.
- Küçük, O. (2017). İslâm Ekonomisi Penceresinden Temel İktisadi Kavramlar, Sorunlar ve Öneriler. *International Congress of Islamic Economy, Finance and Ethics* içinde (ss. 1–10).
- Mohd Mahyudi. (2015). Reviving the Islamic economic system through shariah-based public policy. *Humanomics*, 31(4), 415–429. doi:10.1108/H-06-2015-0037
- Omar Farooq, M. (2011). Self-Interest, Homo Islamicus and Some Behavioral Assumptions in Islamic Economics and Finance. *International Journal of Excellence in Islamic Banking and Finance*, 1(1), 52–79.
- Orhan, A. (2019). Fayda-Değer Merkezli Homoeconomicus'tan Bilişsel Gelişim ve Ahlâkın Temsilcisi HomoIslamicus'a. *ISEFE* içinde (ss. 62–67).
- Rudnyckyj, D. (2011). Homo Economicus and Homo Islamicus, Revisited: Islamic Finance and the Limits of Economic Reason. *8th International Conference on Islamic Economics and Finance* içinde (ss. 1–14).
- Ryan, F. X. (2003). Values as consequences of transaction: commentary on “Reconciling homo economicus and John Dewey’s ethics”. *Journal of Economic Methodology*, 10(2), 245–257. doi:10.1080/1350178032000071101
- Seçme, O., Aksoy, M. ve Uysal, Ö. (2016). Katılım Endeksi Getiri, Performans ve Oynaklığının Karşılaştırmalı Analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (72), 107–128. doi:10.25095/mufad.396724
- Shams, R. (2004). *A Critical Assessment of Islamic Economics* (No: 281). Hamburg. <http://hdl.handle.net/10419/19253> adresinden erişildi.
- Shinsuke, N. (2012). Critical Overview of the History of Islamic Economics: Formation, Transformation, and New Horizons. *Asian and African Area Studies*, 11(2), 114–136.
- Syed Nawab Haider Naqvi ve Kutluer, İ. (1985). *Ekonomi ve Ahlâk*. İnsan Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2012). *İslâm İktisadına Giriş*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Tekbaş, M. Ş. (2013). *İslâmi Finans - İslâmî Finans Kavramı, Ürünler, Dünyada ve Türkiye’de Gelişimi ve Geleceği*. Araştırma Notları - 1. İstanbul.
- Vural, G. ve Kuzulu, Ö. (2019). İş Ortaklığına Dayalı Finansman Yöntemlerinin İslami Bankacılık Sistemindeki Yeri: Ülkeler Arası Bir Değerlendirme. *ISEFE* içinde (ss. 148–180). İstanbul: Umuttepe Yayınları.
- Walkshäusl, C. ve Lobe, S. (2012). Islamic investing. *Review of Financial Economics*, 21(2), 53–62. doi:10.1016/j.rfe.2012.03.002

Yenice, A. C. (2020). From Homoeconomicus to Homo Islamicus: A Comparative Research. *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 138–155. doi:10.25272/ijisef.751251

KATKI ORANI / CONTRIBUTION RATE	AÇIKLAMA / EXPLANATION	KATKIDA BULUNANLAR / CONTRIBUTORS
Fikir veya Kavram / <i>Idea or Notion</i> %100	Araştırma hipotezini veya fikrini oluşturmak / <i>Form the research hypothesis or idea</i>	Özcan KUZULU
Tasarım / <i>Design</i> %100	Yöntemi, ölçeği ve deseni tasarlamak / <i>Designing method, scale and pattern</i>	Özcan KUZULU
Veri Toplama ve İşleme / <i>Data Collecting and Processing</i> %100	Verileri toplamak, düzenlenmek ve raporlamak / <i>Collecting, organizing and reporting data</i>	Özcan KUZULU
Tartışma ve Yorum / <i>Discussion and Interpretation</i> %100	Bulguların değerlendirilmesinde ve sonuçlandırılmasında sorumluluk almak / <i>Taking responsibility in evaluating and finalizing the findings</i>	Özcan KUZULU
Literatür Taraması / <i>Literature Review</i> %100	Çalışma için gerekli literatürü taramak / <i>Review the literature required for the study</i>	Özcan KUZULU